

СЕКЦІЯ 8

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ. ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ВЕТЕРАНАМ ВІЙНИ

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE TO WAR VETERANS

У статті розглянуто міжнародний досвід психологічної допомоги ветеранам війни. Наведено визначення поняття «психологічна допомога» та зазначено її особливості для ветеранів війни, зокрема – це підтримка та професійна допомога ветеранам війни у подоланні психологічних наслідків військових дій, які можуть охоплювати травми, депресію, тривожність, посттравматичний стресовий розлад та інші психічні стани. Описано поетапно рівні психологічної допомоги ветеранам війни в Україні, зазначено проблеми, з якими вони стикаються на цьому шляху. Наведено статистику кількості учасників бойових дій та ветеранів війни в Україні з окресленням викликів, які у подальшому стоятимуть перед країною, для забезпечення необхідної психологічної допомоги. Проаналізовано досвід надання психологічної допомоги ветеранам війни в таких країнах, як Австралія, Держава Ізраїль, Королівство Іспанія, Італійська Республіка, Республіка Польща, Сполучені Штати Америки, Канада, Французька Республіка, Республіка Хорватія та Республіка Південна Корея. Кожна із цих країн має власні унікальні напрацювання у розвитку системи психологічної підтримки для ветеранів. Тому основна увага приділяється детальному аналізу етапів психологічної допомоги у даних країнах, опису різних програм, які реалізуються державою та організаціями, що надають підтримку ветеранам війни та членам їхніх сімей. Наприклад, Сполучені Штати Америки мають досвід у створенні та розвитку системи психологічної підтримки для ветеранів, яка передбачає широкий спектр послуг, таких як психотерапія, підтримка спільноти, ресурси з працевлаштування та реабілітаційні центри. У Франції існує програма підтримки ветеранів, що мають проблеми з адаптацією до цивільного життя, у межах якої надається індивідуальна та групова терапія, консультування та інші послуги. В Ізраїлі існує програма підтримки ветеранів із посттравматичним стресовим розладом, яка надається у межах університетських клінік і спеціалізованих центрів. Зазначено, що вивчення досвіду інших країн може бути корисним Україні у процесі поліпшення системи психологічної підтримки ветеранів війни, але при цьому слід ураховувати особливості української культури та соціальної ситуації.

Ключові слова: міжнародний досвід, психологічна допомога, етапи психологічної допомоги, ветерани війни.

The article examines the international experience of psychological assistance to war veterans. The concept of «psychological assistance» is defined and its features for war veterans are indicated, in particular, it is support and professional assistance to war veterans in overcoming the psychological consequences of military operations, which may include trauma, depression, anxiety, post-traumatic stress disorder and other mental conditions. The levels of psychological assistance to war veterans in Ukraine are described step by step, and the problems they face along the way are indicated. Statistics of the number of combatants and war veterans in Ukraine are also given, with an outline of the challenges that the country will face in the future in order to provide the necessary psychological assistance. The experience of psychological assistance to war veterans in countries such as Australia, the State of Israel, the Kingdom of Spain, the Italian Republic, the Republic of Poland, the United States of America, Canada, the French Republic, the Republic of Croatia, and the Republic of South Korea was analyzed. Each of these countries has its own unique experience in developing a system of psychological support for veterans. Therefore, the main attention is paid to a detailed analysis of the stages of psychological assistance in these countries, a description of various programs implemented by the state and organizations that provide support to war veterans and their family members. For example, the United States of America has experience in creating and developing a psychological support system for veterans that includes a wide range of services such as psychotherapy, community support, employment resources, and rehabilitation centers. In France, there is a program to support veterans who have problems adjusting to civilian life, which provides individual and group therapy, counseling and other services. In Israel, there is a support program for veterans with post-traumatic stress disorder, which is provided through university clinics and specialized centers. Accordingly, it is stated that studying the experience of other countries can be useful for Ukraine in the process of improving the system of psychological support for war veterans, but it is necessary to take into account the peculiarities of Ukrainian culture and social situation.

Key words: international experience, psychological assistance, stages of psychological assistance, war veterans.

УДК 159.96-058.65(100)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.48.30>

Процик Л.С.

к.психол.н.,
старший науковий співробітник
Науково-дослідної лабораторії
психологічного забезпечення
Державний науково-дослідний інститут
Міністерства внутрішніх справ України

Давидова О.В.

к.психол.н., доцент,
провідний науковий співробітник
Науково-дослідної лабораторії
психологічного забезпечення
Державний науково-дослідний інститут
Міністерства внутрішніх справ України

Бойко-Бузилі Ю.Ю.

д.психол.н., професор,
заступник завідувача
Науково-дослідної лабораторії
психологічного забезпечення
Державний науково-дослідний інститут
Міністерства внутрішніх справ України

Вступ. Вивчення міжнародного досвіду психологічної допомоги ветеранам війни¹ має велику актуальність для України, адже війна на Сході країни триває з 2014 р., і після широкомасштабного вторгнення росії на територію нашої держави у 2022 р. тисячі українських захисників зазнали психологічних травм та стресу через воєнні дії та потребують професійної підтримки й допомоги. Аналіз міжнародного досвіду є необхідним для вдосконалення методів та підходів до роботи з ветеранами, відшукування нових способів психологічної підтримки та розроблення найкращих практик у цій галузі. Адже розуміння того, як в інших країнах надають професійну допомогу ветеранам війни, дає для України приклад успішних програм та ініціатив, а також демонструє найкращі практики у психологічній реабілітації ветеранів. Окрім того, вивчення міжнародного досвіду може сприяти розширенню співпраці між Україною та іншими країнами у питаннях психологічної допомоги ветеранам. Це може відкрити можливість для обміну досвідом та знаннями між українськими та міжнародними спеціалістами у цій галузі, що, своєю чергою, сприятиме поліпшенню якості психологічної допомоги та реабілітації ветеранів війни.

Виклад основного матеріалу. За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), *психологічна допомога* – це допомога, яка забезпечується людині, щоб вона впоралася із власними життєвими труднощами, надати їй підтримку в розумінні власних почуттів та емоцій, знайти відповіді на проблеми, які виникають у її житті, та розвивати свої здібності й потенціал [1]. У контексті *ветеранів війни психологічна допомога* – це підтримка та професійна допомога ветеранам війни у подоланні психологічних наслідків воєнних дій, які можуть охоплювати травми, депресію, тривожність, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) та інші психічні стани. Основні завдання психологічної допомоги ветеранам війни полягають у зменшенні впливу стресу, сприянні адаптації до зміни життєвих умов та поліпшенні якості життя [2].

Міністерство у справах ветеранів України запустило вебсторінку з деперсоналізованою інформацією про кількість ветеранів війни. На сторінці зібрані аналітичні дані про ветеранів війни за даними Єдиного державного реєстру ветеранів війни (ЄДРВВ) з урахуванням регіонального розподілу у форматі карти України. За інформацією даного пор-

талу, кількість учасників бойових дій, які захищали та продовжують захищати Україну, становить понад більше 850 тис осіб [3]. Згідно з прогнозами Комітету з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів Верховної Ради України, кількість ветеранів, членів їхніх сімей та сімей полеглих воїнів після перемоги – близько 3 млн осіб [4]. Ветерани війни відчують високу потребу в психологічній підтримці та реабілітації. Основні проблеми пов'язані зі стресом, тривогою, депресією, посттравматичними розладами та проблемами зі здоров'ям. Опитування, проведене Міжнародним республіканським інститутом у 2019 р., показало, що майже 80% ветеранів війни вважають, що їм потрібні психологічна підтримка та реабілітація. За результатами цього ж дослідження, понад 70% ветеранів заявили, що не знають, які конкретно послуги з психологічної підтримки та реабілітації доступні для них [5]. Поряд із зазначеним варто акцентувати увагу на тому, що з початком повномасштабного вторгнення РФ подібних досліджень не було проведено, та цілком зрозуміло, що кількість ветеранів війни, які потребують психологічної допомоги, лише зросла в рази.

Система надання психологічної допомоги ветеранам війни в Україні складається з кількох рівнів. На *першому рівні* психологічну допомогу може надавати будь-який кваліфікований психолог або психотерапевт, зокрема у межах безкоштовних консультацій, що надаються на базі державних та громадських організацій, які займаються підтримкою ветеранів та учасників бойових дій. *Другий рівень* включає професійних психологів та психотерапевтів, які працюють у Міністерстві оборони та Міністерстві внутрішніх справ України, а також в організаціях, які мають договори з державними органами про надання психологічної допомоги (раніше учасникам АТО та ООС). *Третій рівень* – це спеціалізовані заклади, які надають комплексну реабілітаційну допомогу ветеранам війни, зокрема психологічну, соціальну, медичну, професійну та ін. Також в Україні діють «гарячі лінії» та громадські організації, які займаються питаннями психологічної допомоги ветеранам війни та членам їхніх сімей. Для вдосконалення даної системи розглянемо підходи до її організації в інших країнах, зокрема Австралії, Державі Ізраїль, Королівстві Іспанія, Італійській Республіці, Республіці Польща, Сполучених Штатах Америки, Канаді, Французькій Республіці, Республіці Хорватія та Республіці Південна Корея.

1. Австралія

Надання психологічної допомоги охоплює такі етапи:

– оцінка потреб (оцінка ступеня травми, рівня функціонування та ін.);

¹ Термін «ветеран війни» вжито відповідно до ст. 4 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 р. № 3551-XII (зі змінами та доповненнями). Ветеранами війни є особи, які брали участь у захисті Батьківщини чи в бойових діях на території інших держав. До ветеранів війни належать: учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, учасники війни.

– планування (розроблення індивідуального плану підтримки із застосуванням індивідуальної та групової форм роботи, допомоги в поверненні до професійної діяльності та ін.);

– безпосереднє надання психологічної допомоги (когнітивно-поведінкова терапія, психодинамічна терапія, арттерапія та ін. Функціонування груп підтримки учасників зі схожим травматичним досвідом, які спрямовані на зменшення почуття соціальної ізольованості);

– оцінка результатів та планування подальших кроків (забезпечення зворотного зв'язку щодо прогресу та подальшої підтримки).

Програми: програма психологічної підтримки та консультацій ветеранів, учасників бойових дій та їхніх родин; програма «Ветерани Австралії» [6].

Організації, які надають психологічну допомогу:

- Державна організація «Офіс ветеранів та військовослужбовців»;
- Національна лінія підтримки Lifeline Australia;
- Міжнародна федерація Червоного Хреста та Червоного Півмісяця;
- Рада Австралійських ветеранів;
- Організація Open Arms [7–10].

2. Держава Ізраїль

Надання психологічної допомоги охоплює такі етапи:

– оцінка та діагностика (оцінка психічного стану та формулювання психологічного діагнозу);

– планування і розроблення індивідуальної програми допомоги (індивідуальна терапія, групова терапія, фізична реабілітація та ін.);

– надання психологічної допомоги (індивідуальна чи групова форма роботи, яка охоплює когнітивно-поведінкову терапію, емоційно-фокусовану терапію, психодинамічну терапію, фізичну терапію та ін.);

– оцінка ефективності допомоги (визначення динаміки змін та перспектив подальшої роботи);

– підтримка та післядія (допомога у відновленні повсякденного життя та забезпечення подальшої підтримки). На даному етапі також функціонують групи підтримки, система слідування та контролю за ментальним здоров'ям, яка передбачає постійний контакт із психологом або психіатром із метою попередження можливих ускладнень психічного здоров'я.

Програми: програма допомоги учасникам бойових дій та ветеранам Ізраїльських збройних сил та їхнім сім'ям, які стали жертвами війни та травматичних подій; програма популяризації знань про травматичний стрес та його наслідки [11; 12].

Організації, які надають психологічну допомогу:

• Міністерство оборони Ізраїлю має спеціальний відділ із питань соціальної підтримки та реабілітації ветеранів війни;

• «Центр здоров'я та реабілітації ветеранів ЦАХАЛу» (Tzevet);

• «Асоціація ветеранів Ізраїлю зі стресом та травмою» (IVST).

3. Королівство Іспанія

Надання психологічної допомоги охоплює такі етапи:

– контакт та оцінка (психодіагностика психічного стану з використанням опитувальників, тестів із метою визначення потреби в допомозі);

– планування та формування цілей (складання плану дій для зменшення симптомів посттравматичного стресового розладу, поліпшення якості життя);

– психологічна підтримка та терапія (індивідуальні консультації, групова терапія, психологічна реабілітація та ін. з метою поліпшення психічного стану та підтримки адаптації до повсякденного життя після повернення з війни);

– оцінка та заключний аналіз (оцінка ефективності наданої психологічної допомоги).

Державні програми щодо психологічної допомоги учасникам бойових дій та ветеранам війни функціонують у рамках діяльності Міністерства оборони, Міністерства соціальних послуг та рівності, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства охорони здоров'я [13].

Організації, які надають психологічну допомогу:

- «Фонд підтримки ветеранів»;
- «Національний центр із психологічної підтримки» [14].

4. Італійська Республіка

Надання психологічної допомоги охоплює такі етапи:

– оцінка стану (за допомогою тестування, інтерв'ю та ін.);

– планування та розроблення програми допомоги (індивідуальна програма допомоги на основі інформації, отриманої на попередньому етапі);

– психологічна допомога (проведення індивідуальних та групових психотерапевтичних сесій із використанням когнітивно-поведінкової терапії, емоційно орієнтованої терапії та ін.);

– соціальна підтримка (допомога в отриманні соціальної підтримки від державних організацій, які забезпечують медичну, фінансову та інші види допомоги);

– спостереження і підтримка (продовження роботи щодо задоволення потреб) [15].

Програми: Національна програма реабілітації ветеранів, Програма підтримки ветеранів та їхніх родин, програма Veterans' Peace [16].

Організації, які надають психологічну допомогу:

- «Асоціація італійських ветеранів»;
- «Центр психологічної допомоги для ветеранів війни та їхніх сімей».

5. Республіка Польща

Надання психологічної допомоги охоплює такі етапи:

– зустріч та оцінка потреби (вислуховування психологом історії, встановлення контакту та оцінка ступеня потреби у психологічній допомозі);

– планування (розроблення індивідуального плану психологічної допомоги з урахуванням потреб та ситуації учасника бойових дій або ветерана війни);

– надання психологічної допомоги (індивідуальні консультації, групова терапія, тренінги зі стресу та ін.);

– оцінка результатів (спілкування з метою визначення рівня досягнення поставлених цілей);

– підтримка (надання рекомендацій щодо підтримки власного психічного здоров'я) [17].

Програми: програма «Ветеран» (медична, психологічна допомога), програма «Солідарність» (психологічна допомога), програма «Патріот» (медична, психологічна допомога, освіта, робоче місце), програма «Військовий психолог», програма «Повернення до життя», програма «Психологічна підтримка для ветеранів та їхніх родин» [18].

Організації, які надають психологічну допомогу:

- Національний центр післявоєнної реабілітації;
- «Ветерани Польщі»;
- Фонд «Батьківщина» [19; 20].

6. Сполучені Штати Америки

Надання психологічної допомоги охоплює такі етапи:

– оцінка стану (розмова з метою оцінки психічного стану, проблем та побажань);

– планування терапії (розроблення плану терапії, який охоплює індивідуальну та групову психотерапію, фармакотерапію, психіатричну консультацію та ін.);

– реалізація терапії (проведення регулярних сеансів психотерапії, надання психіатричних консультацій та ін.);

– оцінка результатів (визначення рівня досягнення поставлених цілей та потреби подальшої терапії);

– підтримка (програми групової підтримки, групи взаємодопомоги та ін.).

Програми: програма підтримки ветеранів, які страждають від ПТСР; програма підтримки опікунів (доглядачів) ветеранів [21; 22].

Організації, які надають психологічну допомогу:

• Управління охорони здоров'я ветеранів при Міністерстві ветеранів;

• Національний центр посттравматичного стресового розладу;

• проєкт «Поранений воїн»;

• громадська організація «Ветерани Америки, Іраку та Афганістану»;

• національна гаряча лінія для ветеранів «Ветеранська кризова лінія».

7. Канада

Надання психологічної допомоги охоплює такі етапи:

– оцінка потреб (визначення потреб та психічного стану);

– розроблення плану терапії (індивідуальні консультації, групова терапія, медикаментозні засоби та ін.);

– надання психологічної допомоги (консультації та терапевтичні сесії, спрямовані на підтримку, навчання стратегіям розуміння та контролю емоцій, упровадження різних технік та методів релаксації, а також розроблення плану дій на майбутнє);

– оцінка результатів (визначення успішності роботи та потреби у додаткових сесіях підтримки).

Програми: програма підтримки ветеранів та їхніх сімей; програма підтримки ветеранів на місцевому рівні; програма психічного здоров'я Канадських збройних сил; програма підтримки постраждалих від війни; програма підтримки ветеранів у житті після війни [23].

Організації, які надають психологічну допомогу:

• державне агентство у справах ветеранів Канади;

• благодійна організація «Вояж у життя»;

• благодійна організація «Канадський легіон»;

• організація «Солдати нашої справи» [24].

8. Французька Республіка

Надання психологічної допомоги охоплює такі етапи:

– перша консультація (зустріч із метою встановлення зв'язку та обговорення труднощів);

– оцінка стану (розуміння потреб та проблем);

– розроблення плану психотерапії (індивідуальна психотерапія, групова терапія та інші методи);

– проведення психотерапії (допомога в подоланні труднощів та розв'язанні психологічних проблем);

– завершення психотерапії (оцінка стану та визначення ступеня досягнення мети);

– післятерапевтичний контроль (забезпечення позитивної динаміки) [25].

Програми: спеціальна програма для ветеранів, які мають посттравматичний стресовий розлад; програма психологічної підтримки для

ветеранів, які мають інвалідність; програма психологічної підтримки для сімей військовослужбовців; програма психологічної підтримки для працівників поліції та військових, які мають ПТСР [26].

Організації, які надають психологічну допомогу:

- Національна служба підтримки ветеранів;
- Французьке відділення Червоного Хреста;
- Організація збереження пам'яті про померлих воїнів Франції.

9. Республіка Хорватія

Надання психологічної допомоги охоплює такі етапи:

- первинна консультація (визначення проблем та збір необхідної інформації для подальшої роботи);
- діагностика (оцінка стану психічного здоров'я);
- планування терапії (розроблення плану дій щодо подолання проблем);
- робота з проблемою (когнітивно-поведінкова терапія, групова терапія, арттерапія та ін.);
- супровід (взаємодія після завершення психотерапії за необхідності);
- реабілітація (заходи, спрямовані на підвищення якості життя та відновлення адаптації в суспільстві) [27].

Програми: програма психологічної реабілітації та соціальної підтримки ветеранів війни; програма «Захист ментального здоров'я ветеранів війни та членів їхніх родин»; програма «Підтримка бойових ветеранів у відновленні психічного здоров'я та соціальній реабілітації» [28].

Організації, які надають психологічну допомогу:

- Центр психологічної допомоги ветеранам;
- Фонд ветеранів війни;
- Асоціація психологів Хорватії;
- Народний центр психології.

10. Республіка Південна Корея

Надання психологічної допомоги охоплює такі етапи:

- оцінка психічного стану (визначення потреб у наданні психологічної допомоги);
- психологічні консультації та психотерапія (індивідуальні консультації та психотерапія у межах когнітивно-поведінкової терапії, експозиційної терапії);
- медикаментозне лікування (за наявності психічного захворювання може призначатися лікування, яке проводиться під наглядом психіатра);
- підтримка в групі (групи підтримки, ветеранські організації та соціальні служби, які забезпечують підтримку ветеранам війни та їхнім сім'ям);

– підтримка у повсякденному житті: надання інформації про соціальні програми та пільги; надання підтримки в пошуку роботи; надання підтримки у соціальній адаптації; надання підтримки у здоровому способі життя [29].

Програми: державна програма «Безпека військовослужбовців і ветеранів»; державна програма психологічної підтримки для ветеранів війни; програма психологічної допомоги та консультування для ветеранів війни [30].

Організації, які надають психологічну допомогу:

- Корейське міністерство оборони;
- Корейське міністерство здоров'я та добробуту;
- Корейський Червоний Хрест;
- Всенародна асоціація ветеранів війни [31].

Висновки. Таким чином, аналіз міжнародного досвіду щодо психологічної допомоги ветеранам війни може бути корисним для України на кількох рівнях. По-перше, це допоможе виявити успішні практики та методи, які можуть бути використані в Україні. Наприклад, у Канаді діє програма «Операційне відродження», яка надає ветеранам війни підтримку на кожному етапі їхнього шляху до повного відновлення. У Республіці Хорватії ведеться програма «Військова психологія», що передбачає навчання психологічним методам ветеранів та інших фахівців. По-друге, досвід інших країн актуальний у розробленні більш ефективної системи надання психологічної допомоги ветеранам війни в Україні. Наприклад, у США створена система взаємодії між різними організаціями, що надають підтримку ветеранам, яка допомагає уникнути дублювання робіт та забезпечити повне покриття потреб ветеранів у психологічній допомозі. По-третє, вивчення структури та особливостей у цих країнах надання психологічної допомоги ветеранам війни сприятиме позитивним змінам у ставленні до даного питання в Україні та кращому усвідомленню цієї проблеми серед громадськості та державних органів. При цьому важливо враховувати культурні, соціальні та історичні особливості кожної країни, оскільки вони можуть впливати на підходи до психологічної допомоги ветеранам. Окрім того, можливе створення міжнародних партнерств та обміну досвідом між Україною та іншими країнами, що дасть змогу об'єднати зусилля у боротьбі з проблемами психічного здоров'я ветеранів війни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. World Health Organization. Psychological First Aid: An updated field guide. WHO Press. 2017. URL: https://www.who.int/publications/i/item/978924154PsychFirstAid_eng.pdf

2. U.S. Department of Veterans Affairs. VA/DOD Clinical Practice Guideline for the Management of Posttraumatic Stress Disorder and Acute Stress Disorder. 2018. URL: <https://www.healthquality.va.gov/guidelines/MH/ptsd/VADoDPTSDCPGFinal012418.pdf>
3. Аналітична інформація за даними Міністерства у справах ветеранів України. 2023. URL: <https://data.mva.gov.ua/>
4. Комітет з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів схвалив низку рекомендацій органам влади стосовно забезпечення підтримки ветеранів – учасників бойових дій у післявоєнний період. 2023. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/234988.html
5. Міжнародний республіканський інститут. Дослідження потреб ветеранів АТО/ООС у соціально-психологічній підтримці та реабілітації. 2019. URL: <https://iri.org.ua/wp-content/uploads/2019/06/IRI-ATO-Report-Ukr.pdf>
6. Forbes, D., Lockwood, E., Phelps, A., Wade, D., Creamer, M., Bryant, R., ... & McFarlane, A. (2020). The effectiveness of cognitive-behavioral therapy for veterans with PTSD: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Anxiety Disorders*, 73, 102–233. URL: <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2020.102233>
7. Veterans and Veterans Families Counselling Service (VVCS). URL: <https://www.dva.gov.au/health-and-wellbeing/mental-health/veterans-and-veterans-families-counselling-service>
8. Open Arms – Veterans & Families Counselling. URL: <https://www.openarms.gov.au/>
9. Mental health and wellbeing support for veterans. URL: <https://www.dva.gov.au/health-and-wellbeing/mental-health>
10. Suicide prevention for veterans. URL: <https://www.dva.gov.au/health-and-wellbeing/suicide-prevention>
11. Psychological Support and Treatment for PTSD in Israel. ResearchGate. URL: www.researchgate.net/publication/228997228_Psychological_Support_and_Treatment_for_PTSD_in_Israel
12. Post Traumatic Stress Disorder (PTSD). Israeli Ministry of Defense Rehabilitation Division. URL: www.pmo.gov.il/en/MinistryUnits/DefenseRehabilitation/PTSD/Pages/default.aspx
13. Ministerio de Defensa. (n.d.). Ayuda psicológica a veteranos y sus familias. URL: https://www.defensa.gob.es/defensaenaccion/ayuda/veteranos/ayuda_psicologica.html
14. US Department of Veterans Affairs. (2022). PTSD: National Center for PTSD. URL: <https://www.ptsd.va.gov/>
15. Ministero della Difesa. (2021). Assistenza psicologica. URL: https://www.difesa.it/Protocollo/AOO_Difesa/Esercito/Pagine/Assistenza-psicologica.aspx
16. Ministero della Difesa. (2021). Assistenza ai veterani. URL: https://www.difesa.it/Protocollo/AOO_Difesa/Esercito/Pagine/Assistenza-ai-Veterani.aspx
17. Kowalski, Piotr, and Pawel Zagodzinski. The System of Psychosocial Support for Veterans of War in Poland. *Psychiatria Polska* 48, № 1(2014): 135–144. DOI: 10.12740/pp/onlinefirst/28030
18. Programs for Veterans. Office of Veterans Affairs, 2021. URL: <https://veterani.gov.pl/en/programs-for-veterans>
19. Psychological Help for Veterans – An Overview of Services in Poland. NATO, 2020. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_51980.htm
20. Veterans – Support and Benefits. Polish Ministry of Defence, 2021. URL: <https://www.gov.pl/web/national-defence/veterans-support-and-benefits>
21. Veterans Crisis Line. (n.d.). URL: <https://www.veteranscrisisline.net/>
22. Veterans Health Administration. URL: <https://www.va.gov/health/>
23. Mental Health Commission of Canada. (2014). Changing Directions, Changing Lives: The Mental Health Strategy for Canada. URL: <http://strategy.mentalhealthcommission.ca/pdf/strategy-images-en.pdf>
24. Veterans Affairs Canada. (2021). Veterans Emergency Fund. URL: <https://www.veterans.gc.ca/eng/services/financial/veterans-emergency-fund>
25. Ministère des Armées. (2021). Soutien aux blessés, malades et familles. URL: <https://www.defense.gouv.fr/sante/soutien-aux-blesses-malades-et-familles>
26. Office National des Anciens Combattants et Victimes de Guerre. (n.d.). L'aide aux anciens combattants et aux victimes de guerre. URL: <https://www.onac-vg.fr/aides-et-prestations/l-aide-aux-anciens-combattants-et-aux-victimes-de-guerre>
27. Vojvodić, N., & Karlović, D. (2019). War Veterans' Mental Health Services in Croatia: An Overview of Available Programs. *Frontiers in psychiatry*, 10, 861. URL: <https://doi.org/10.3389/fpsy.2019.00861>
28. Republic of Croatia Ministry of Veterans' Affairs. (n.d.). Psychological rehabilitation and social support program for veterans. URL: https://branitelji.gov.hr/userdocsimages/dokumenti/PSIHOSOCIJALNI_PROGRAMI/Program_psiholoske_rehabilitacije_i_soc_pomoci.pdf
29. Yoon, H.K., Kim, Y.K., & Han, C. (2016). et al. Support systems for veterans in South Korea. *International Journal of Social Psychiatry*, 62(2), 161–165. DOI: 10.1177/0020764015620632
30. Ministry of National Defense of the Republic of Korea. (n.d.). Support for Military Personnel and Veterans. URL: <https://www.mnd.go.kr/user/boardList.action?command=view&page=1&boardId=0001&boardSeq=13123&lev=0&searchType=null&keyword=null>
31. Veterans Association of Korea. (n.d.). Introduction. URL: <http://www.vak.or.kr/en/index.do>